

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СИМАНОВА-СФРЕМ'ЯН ЕЛЛА БОРИСІВНА

УДК 343.98

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОМПЛЕКСНИХ СУДОВО-
ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор **Шепітько Валерій Юрійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри криміналістики, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України.

Офіційні опоненти:

- доктор юридичних наук, професор **Тіщенко Валерій Володимирович**, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри криміналістики, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;

- доктор юридичних наук, професор **Чорноус Юлія Миколаївна**, Національна академія внутрішніх справ, професор кафедри криміналістики та судової медицини;

- доктор юридичних наук, професор **Щур Богдан Володимирович**, Львівський торговельно-економічний університет, завідувач кафедри кримінального права та процесу, заслужений юрист України.

Захист відбудеться «19» жовтня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «18» вересня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах набуття злочинною діяльністю нових та особливо небезпечних форм, з одного боку, й реформування органів кримінальної юстиції, адаптації законодавства України до європейського – з другого, актуальним є питання аналізу теоретичного підґрунтя та вивчення судово-експертної практики задля виявлення проблемних питань, які існують у сфері експертного забезпечення правосуддя, та на підставі цього – розроблення шляхів вирішення цих проблем. Судова експертиза все більше стає затребуваною під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, судового розгляду справ у інших видах судочинства. В цьому аспекті одним із найважливіших завдань є визначення природи комплексних судово-експертних досліджень та розроблення їх теоретичних і методологічних засад.

Ученими та практиками зверталася увага на необхідність розширення можливостей судової експертизи шляхом підвищення ефективності комплексного дослідження речових доказів. У процесі комплексного дослідження виявляється вплив глобального процесу сучасності – інтеграції наукового знання, взаємопроникнення методів наукового пізнання. Застосування спеціальних знань із різних галузей науки і техніки позитивно впливає на результати судово-експертного пізнання, розвиток загальнонаукових основ, складає умови для активної творчості вчених. Через застосування методів різних наук відбувається й інтеграція самих наукових знань, що приводить до їх збагачення та виникнення нових галузей знань, а як наслідок – нових видів судових експертиз, адже судово-експертна діяльність є тією рушійною силою, що дозволяє використовувати спеціальні знання у судочинстві.

В умовах світової глобалізації все більше зростає взаємозалежність країн світу, перетворення їх на єдиний глобальний організм, якому притаманні власні закони та тенденції розвитку. Глобалізація, як будь-яке складне і багатоаспектне явище, має певні наслідки, що суттєво впливають на історичні долі народів на всіх континентах. Водночас вони мають свою специфіку в різних сферах. Особливе місце при цьому належить впливу глобалізації на європейські інтеграційні процеси, які в судовій експертизі реалізуються передусім через адаптацію законодавства України про судову експертизу до європейського законодавства, а крім того, через використання єдиних підходів до створення методик експертних досліджень для всіх судово-експертних установ шляхом їх акредитації згідно з міжнародними стандартами якості.

До цього часу в Україні фактично не розроблювалися шляхи вирішення проблем комплексних судово-експертних досліджень. Не дивлячись на певну кількість опублікованих наукових робіт з даної тематики, до теперішнього часу не була вироблена їх парадигма. Щодо питань інтеграції спеціальних знань при проведенні комплексних експертиз, які б розглядалися в роботах учених

XXI ст., то привертають до себе увагу наукові дослідження Т. Е. Сухової щодо інтеграційних процесів як фактору розвитку судової експертизи; М. С. Шуваєвої з правових та організаційних основ призначення й проведення комплексної експертизи; О. Ю. Горошко щодо теоретичних і прикладних аспектів комплексних експертних досліджень у кримінальному процесі Республіки Білорусь тощо. У цих наукових працях проаналізовано, головним чином, питання призначення й проведення комплексних експертиз, їх організаційні та процесуальні проблеми, відповідно до законодавства РФ та Республіки Білорусь. Окремі теоретичні й практичні питання комплексних судово-експертних досліджень та особливостей залучення обізнаних осіб до кримінального провадження розглядалися у наукових працях з кримінального процесу, криміналістики і теорії судової експертизи таких вчених України та зарубіжжя, як: Г. К. Авдєєва, Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, А. Ф. Аубакіров, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Ф. Берзін, А. І. Вінберг, О. І. Галяшина, Л. М. Головченко, Г. Л. Грановський, В. Г. Грузкова, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко, Ф. Е. Давудов, В. А. Журавель, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, З. О. Ковальчук, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, А. А. Макарян, З. С. Меленевська, І. М. Можар, Г. В. Прохоров-Лукін, М. С. Романов, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Т. Е. Сухова, В. В. Тіщенко, Н. М. Ткаченко, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, Ю. М. Черноус, М. Г. Щербаковський, Б. В. Щур, Г. Юодкайте-Гранскене, Ю. Ю. Ярослав та ін.

Положення, викладені в зазначених та інших працях науковців, свідчать про те, що застосування комплексності у судовій експертизі – це закономірний процес її розвитку, один із головних важелів впливу на формування основ судово-експертної діяльності. Вказані обставини зумовили необхідність глибокого теоретичного переосмислення проблем, пов'язаних з організацією та проведенням комплексних судово-експертних досліджень, а також здійснення окремого наукового дослідження його загальнотеоретичних та практичних аспектів.

В Україні на рівні докторської дисертації гносеологічний аналіз проблем, що існують у цій сфері, та розроблення шляхів їх вирішення практично не проводилися, зокрема не розроблено сукупність фундаментальних наукових настанов, уявлень, термінології, що були б загально визнані науковцями та практиками в галузі судової експертизи і криміналістики. Це гальмує процеси подальшого розвитку та удосконалення комплексних судово-експертних досліджень і, як наслідок, розвитку й удосконалення теорії та практики судової експертизи взагалі.

Таким чином, необхідність здійснення аналізу теоретико-правових та методологічних засад комплексних судово-експертних досліджень зумовила вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції» (номер державної реєстрації 0111U000956) та внесено до переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави та права, розглянутих та схвалених відділеннями Національної академії правових наук України. Тема дисертації затверджена вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол №5 від 19.12.2003 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягала в тому, щоб на підґрунті наукових праць з питань кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи, аналізу вітчизняного й зарубіжного законодавства, узагальнень експертної практики, анкетування та власного досвіду в сфері судово-експертної діяльності поглибити наукові знання про природу комплексних судово-експертних досліджень, особливості впливу інтеграційних процесів, що відбуваються у судовій експертизі, на розроблення їх теоретичних, методологічних, організаційно-правових засад, розкрити сутність, тенденції, організаційно-правові форми здійснення таких досліджень тощо задля розробки обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення їх теоретичної, методологічної, організаційної та законодавчої бази.

Відповідно до поставленої мети в дисертаційному дослідженні передбачено вирішення низки наукових завдань, зокрема таких:

- визначити сутність, тенденції та проблеми інтеграційних процесів, які відбуваються на сучасному етапі розвитку судової експертизи; на підставі проведеного аналізу виявити коло проблем, що існують у цьому полі, та розробити шляхи їх вирішення;
- виявити напрями та форми, за якими здійснюється комплексування спеціальних знань;
- розробити класифікацію комплексних судово-експертних досліджень;
- з'ясувати сутність та розробити поняття міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень;
- виявити напрямки диференціації та запропонувати розподіл завдань, які вирішуються під час проведення комплексних судово-експертних досліджень;
- з'ясувати сутність інтеграційного об'єкта комплексних судово-експертних досліджень та сформулювати його визначення;
- охарактеризувати механізми інтеграції методів різних наук та їх вплив на формування методології комплексних судово-експертних досліджень;
- уточнити зміст теоретичних положень судової експертизи, як основи їх методології;
- визначитися щодо вирішення проблем формування структури та змісту методик комплексного судово-експертного дослідження;
- розробити визначення методики комплексного судово-експертного дослідження;
- запропонувати напрями підвищення ефективності методичного та організаційного

забезпечення комплексних судово-експертних досліджень;

- навести характеристику суб'єктів комплексних судово-експертних досліджень;
- сформулювати пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного законодавства України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі експертного забезпечення правосуддя під час проведення комплексних судово-експертних досліджень.

Предмет дослідження становлять теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено системний підхід, зумовлений специфікою теми роботи і пов'язаний з використанням загальнонаукових і спеціально наукових методів. За допомогою історичного методу досліджено шляхи становлення і розвитку комплексних судово-експертних досліджень (підрозділи 1.1, 1.2, 4.2), етапи формування їх класифікації (підрозділ 1.3), методології досліджень (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3.). Формально-логічний метод (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 4.1), який використано під час роботи над дисертацією, дозволив визначити логіку комплексного судово-експертного дослідження, його специфіку залежно від видів спеціальних знань, що комплексуються. Статистичний та порівняльно-правовий методи використовувалися для окреслення напрямів удосконалення правових засад і практики застосування судовими експертами та особами (органами), які призначають комплексні судові експертизи (залучають судових експертів), норм законодавства, що врегульовує дані питання (підрозділ 2.3, 4.1). Застосовувалися також методи граматичного розгляду, тлумачення та зіставлення окремих категорій та правових норм, що сприяло визначенню прогалин та інших недоліків у чинному законодавстві України, наданню пропозицій щодо його удосконалення. Метод юридичного аналізу використовувався при вивченні відповідних положень криміналістики, кримінального процесуального й кримінального законодавства та відомчих нормативних актів України з питань експертного забезпечення правосуддя; метод прогнозування – під час розроблення пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального, кримінального законодавства, базового закону України «Про судову експертизу» та практики їх застосування; соціологічний метод – для отримання емпіричних даних при опитуванні за розробленими анкетами судових експертів. Крім того, під час виконання дисертаційної роботи її автор використовувала окремі та спеціальні методи експертного дослідження. Функції останніх виконують методики проведення судових експертиз.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження складають наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з різних галузей юридичної науки, присвячені інституту судової експертизи, комплексних судово-експертних досліджень, залученню обізнаних осіб у кримінальному провадженні, процесуальному порядку їх залучення, оцінки результатів комплексної судової експертизи.

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, пленумів Верховного Суду України, відомчі нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, інших міністерств, відомств та служб, кримінальне процесуальне законодавство 10 зарубіжних країн та інші джерела.

Емпіричну базу дослідження склали результати анкетування 300 респондентів, серед яких судові експерти системи судово-експертних установ Міністерства юстиції України (132) та працівники експертних служб різних міністерств та відомств (168) Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської та Харківської областей. Піддано узагальненню 948 висновків судових експертів, що проводили комплексні судові експертизи.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. Найбільш вагомими результатами, отриманими особисто здобувачем, та ступінь їх новизни полягають у тому, що дисертація є самостійною, першою в Україні кваліфікаційною науковою працею з вивчення теоретико-правових та методологічних засад комплексних судово-експертних досліджень. Сформульовані в ній положення і наукові результати побудовані на основі особистого дослідження і критичного аналізу наукових і нормативних джерел, розгляду практики проведення комплексних судових експертиз та правового регулювання судово-експертної діяльності у вказаному напрямку в Україні та за її межами.

Уперше:

- розроблено класифікацію комплексних судово-експертних досліджень. Встановлено, що для систематизації комплексних судово-експертних досліджень в основу розподілу береться не тільки комплексний об'єкт, а й суб'єкт. Тобто багаторівневий розподіл має відбуватися на підставі виокремлення того суб'єкта (судового експерта), якому належить провідна роль у вирішенні завдань комплексних судово-експертних досліджень;

- на основі аналізу наукових праць з розвитку поняття предмета судової експертизи та власного наукового пошуку запропоноване авторське визначення міжгалузевого предмета комплексних досліджень у судовій експертизі;

- на підставі аналізу поняття об'єктів експертного дослідження, до яких, відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», віднесено явища та процеси, аргументовано доведено певну хибність даної норми, оскільки безпосередньо саме явище чи процес, пов'язані з подією злочину, судовий експерт не досліджує – вони вже відбулися у минулому. Судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації, яка відобразилася у цих носіях. На підставі проведеного аналізу запропоновано у ст.1 Закону України «Про судову експертизу» та, відповідно, у частину 1 ст. 69 КПК внести відповідні зміни;

- сформульоване авторське визначення інтеграційного об'єкта судової експертизи. Найбільш

повно дане визначення інтеграційного об'єкта відповідає дефініції об'єкта комплексної експертизи, практика проведення якої постійно зростає;

- запропоновано власне визначення поняття та надано пропозиції щодо структури та змісту методики судово-експертного дослідження;

- доведено необхідність під час розроблення методики судово-експертного дослідження обов'язково включати до неї певні, виокремлені автором дисертації, структурні елементи;

- сформульовано власне визначення поняття комплексної експертизи та на підставі проведеного аналізу запропоновано внести до Закону України «Про судову експертизу» та у процесуальне законодавство зміни, доповнивши законодавство відповідною дефініцією;

- обгрунтовано необхідність внесення змін до Кримінального кодексу України в аспекті посилення відповідальності за протиправний вплив на судового експерта та сформульовано зміст нової статті Кримінального кодексу України 386¹ «Перешкоджання з'явленню експерта, примушування його до відмови від давання показань чи висновку та до давання завідомо неправдивих показань чи висновку».

Удосконалено:

- підходи до визначення сутності, тенденцій та проблем інтеграційних процесів у судовій експертизі, зокрема, встановлено, що під час комплексних судово-експертних досліджень інтеграція знань відбувається через взаємодію різних наук та їх методів, завдяки якій виникають нові експертні спеціальності;

- положення щодо взаємодії спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень, що визначається за їх міжгалузевим предметом, який тісно пов'язаний із вирішуваними завданнями. Переваги здійснюваної під час проведення комплексних експертних досліджень інтеграції за міжгалузевим предметом полягають у досягненні єдиного підходу до розуміння різних сторін процесів і явищ різноманітної природи, для встановлення яких використовуються знання у певних галузях науки і техніки;

- підстави для віднесення до класу криміналістичних – експертиз матеріалів, речовин та виробів із них. Зокрема, доведено, що з одного боку, є обгрунтованими роботи фахівців, що надають криміналістичного значення таким дослідженням, а з другого – потребує вирішення питання зняття обмежень, закріплених у Законі України «Про судову експертизу», щодо виконання криміналістичних експертиз тільки судовими експертами державних спеціалізованих установ. Наголошено, що обмеження треба мінімізувати, запровадивши належну систему акредитаційних умов проведення таких досліджень, підготовки кадрів і підвищення кваліфікації судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ;

- модель системи елементів комплексного судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень, де існує три типи зв'язків і відносин, які характеризують властивості

та інформаційну природу слідів: зв'язки й відносини, що породжують властивості; зв'язки та відносини, що актуалізують властивості; зв'язки й відносини, що відображають властивості. Для успішного вирішення поставленого завдання необхідно дослідити всі три типи зв'язків та відносин;

- загальні методичні підходи до вирішення завдань комплексних судово-експертних досліджень, наведені у додатку до дисертаційної роботи, які впроваджені в експертну практику судово-експертних установ Міністерства юстиції України;

- морально-етичні вимоги, специфічні саме для судових експертів при виконанні комплексних судово-експертних досліджень;

- поняття судово-експертної діяльності, зокрема, запропоновано до суб'єктів судово-експертної діяльності під час проведення комплексних судово-експертних досліджень окрім судових експертів, які проводять комплексні судово-експертні дослідження, включати експертні установи (їх керівників), підрозділи органів державної влади, які здійснюють управління судово-експертним забезпеченням правосуддя, осіб (органи), що призначають судову експертизу (залучають експерта), та учасників процесу, статус яких у тій чи іншій формі пов'язаний із призначенням, проведенням і оцінюванням судової експертизи.

Набули подальшого розвитку:

- положення щодо використання на початку становлення теоретичних основ судової експертизи терміну «експертознавство», який не відображає сутності його тлумачення авторами, оскільки сприймається як наука про експерта, а не про судову експертизу;

- питання стосовно проведення правової експертизи, зокрема, доведено, що комплекс спеціальних знань, застосовуваних під час вирішення завдань комплексних судово-експертних досліджень, не має стосуватися юридичних наук, тобто, завдання не можуть бути спрямовані на вирішення питань, пов'язаних із встановленням фактів порушень норм законодавства, винуватості осіб, правових сторін складу злочину чи іншого правопорушення;

- розподіл комплексних судово-експертних досліджень за вирішуваними завданнями: діагностичними, ідентифікаційними та ситуаційними, теоретичною основою яких постають відповідні окремі теорії діагностики, ідентифікації й ситуалогії, що виникли в криміналістиці та розвиваються в межах теорії та практики судової експертизи. Це дозволяє виробляти загальні теоретичні й методологічні положення для всіх комплексних досліджень у судовій експертизі на підставі вирішення комплексних проблем, формувати наукові дисципліни «пограничного» типу, здійснювати взаємне перенесення ідей і уявлень з різних галузей знань, сприяти універсалізації засобів мови тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення дисертації створюють цілісне уявлення про систему комплексних судово-експертних досліджень в єдності їх

онтологічного та методологічного вимірів, а також про динаміку їх розвитку. Ці положення можуть бути використані:

- в експертно-аналітичній роботі – як теоретичний матеріал під час критичного оцінювання та обґрунтування концепції реформування й розвитку судово-експертної діяльності в Україні;
- у правотворчій діяльності – для формування практичних критеріїв норм законодавства (законів та інших нормативно-правових актів);
- у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності правових рішень у сфері правозастосування з точки зору формування адекватного уявлення про залучення судового експерта та проведення комплексних судово-експертних досліджень, визначення критеріїв правомірності/протиправності вчинків судових експертів у процесі виконання комплексних судових експертиз, осіб, що їх залучають та ін.;
- у навчально-методичній сфері – при викладанні у вищих навчальних закладах курсів з криміналістики та судової експертизи, кримінального процесу, при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників, у процесі підготовки експертних кадрів.

Особистий внесок здобувача полягає у розробленні нового підходу до розв'язання проблем комплексних судово-експертних досліджень та удосконалення їх теоретико-правових та методологічних засад. Дисертація містить результати власних досліджень її автора. У разі використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають місце посилання на відповідне джерело.

Викладені в дисертації положення, що відбивають її наукову новизну, розроблені автором самостійно. Власні теоретичні розробки здобувача у чотирьох статтях та одному навчальному посібнику, опублікованих у співавторстві, полягають у такому: Цымбал М. Л., Симакова-Ефремян Э. Б. Связь интеграционных процессов в судебных экспертизах с разработкой их классификации. *Вестник криминалистики*. Москва, 2007. Вып. 3 (23). С. 44–49 – особисто здобувачем проведено аналіз впливу інтеграційних процесів на розроблення класифікації судової експертизи та розроблено підстави щодо класифікації комплексних судових експертиз; Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України. *Бюлетень МЮ України*. 2010. № 11. С. 74–83 – конкретний особистий внесок здобувача полягає в проведенні критичного аналізу положень чинного на час підготовки статті КПК України в аспекті його норм щодо здійснення судово-експертної діяльності та наданні конкретних пропозицій щодо необхідності введення в закон дефініції комплексної судової експертизи, уточнення змісту понять первинної, повторної, комісійної судових експертиз; Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2014. Вип. 14. С. 157–166 – особистий внесок

здобувача полягає в проведенні аналізу існуючих проблем та наданні таких пропозицій: про ліквідацію прогалів законодавства в аспекті кореспондування норм з експертного забезпечення правосуддя в різних видах судочинства; про розроблення заходів щодо змін та доповнень до закону України «Про судову експертизу» щодо необхідності застосування єдиного для всіх видів судочинства понятійного апарату судової експертизи, конкретних положень з уточнення термінології судової експертизи; Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2015. Вип. 15. С. 149 – особисто здобувачем проведено аналіз стану науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні та розроблені конкретні процедури, які необхідно здійснювати під час внесення змін до методик судово-експертних досліджень; Основи судової експертизи: навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта: авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2016. 928 с. – особисто здобувачем підготовлено підрозділ 1.2 щодо загально-теоретичних положень судової експертизи (С. 24-46). Наукові ідеї та розробки співавторів статей у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи розглядалися й обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, засіданнях Вченої ради Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, схвалено та рекомендовано до захисту. Основні положення дисертації оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах»: Науково-практичній конференції «Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні» (м. Сімферополь, 7–8 верес. 2000 р.); 1-й міжнародній конференції «Актуальные проблемы исследования обстоятельств дорожно-транспортных происшествий» (м. Санкт-Петербург, 5–8 лют. 2001 р.); Науково-практичному семінарі «Новые направления криминалистических исследований в практике судебной экспертизы» (м. Київ, 24–25 квіт. 2001 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, 19–20 черв. 2002 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві» (м. Харків, 14–15 берез. 2003 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми криміналістики» (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.); Міжнародній конференції «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы» (м. Нижній Новгород, 6–10 верес. 2004 р.); Науково-практичній конференції «Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності» (м. Харків, 5–6 жовт. 2005 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теория и практика судебной экспертизы в

современных условиях» (м. Москва, 14-15 лют. 2007 р.); Засіданні «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики (м. Харків, 11-12 листоп. 2008 р.); 2-й Міжнародній науково-практичній конференції «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях» (м. Москва, 24-25 черв. 2009 р.); Засіданні «круглого столу», присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики (м. Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.); Науково-практичній конференції «Судебная экспертиза. Современное состояние и перспективы развития» (м. Київ, 28-29 жовт. 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики (м. Харків, 7–8 листоп. 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблемні питання судової експертизи» (м. Дніпропетровськ, 3–4 жовт. 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Судебная экспертиза: Методологические, правовые и организационные проблемы новых родов (видов) судебных экспертиз» (м. Москва, 15–16 січн. 2014 р.); 10-й позачерговій міжнародній науково-практичній конференції «Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика» (м. Ужгород, 26-27 черв. 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы» (м. Алмати, 27 жовт. 2016 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Заслуженого професора М. С. Бокаріуса «Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики (м. Харків, 20 грудн. 2016 р.).

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями, предметом і логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (568 найменувань на 52 сторінках) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 503 сторінки, з них 322 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Інтеграція спеціальних знань – основа комплексних досліджень на сучасному етапі розвитку судової експертизи» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто інтеграційні процеси в судовій експертизі: їх сутність, тенденції та проблеми; системний підхід до використання спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень;

розглянуто вплив інтеграційних процесів у судовій експертизі на розроблення її класифікацій.

У підрозділі 1.1 «Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність, тенденції, проблеми» проведений аналіз стану інтеграційних процесів у досліджуваній галузі судово-експертної діяльності, вивчено їх сутність, напрямки та форми, у яких вони відбуваються, запропоновано шляхи вирішення виявлених проблем. Розглянуто питання впливу світової глобалізації на євроінтеграційні процеси у галузі судової експертизи, які реалізуються передусім через адаптацію законодавства України про судову експертизу до європейського, а крім того, через акредитацію судово-експертних установ згідно з міжнародними стандартами якості. На підставі аналізу європейських документів, що визначають мінімальні стандарти та передбачають різні напрями діяльності світових судово-експертних установ, Плану дій для реалізації заходів (цілей), пов'язаних із побудовою єдиної судово-експертної науки (forensic science) в ЄС до 2020 р., надано пропозиції щодо втілення передбачених заходів у діяльність судово-експертних установ України.

Виокремлено напрями інтеграції спеціальних знань, за якими комплексні судово-експертні дослідження отримали активного розвитку. Розглянуто динаміку розвитку комплексних судово-експертних досліджень в історичному аспекті. На підставі аналізу виявлено пріоритети щодо необхідності удосконалення методології комплексних судово-експертних досліджень.

Комплексність (комплексування) є однією з найголовніших складових впровадження інтеграційних процесів у судову експертизу та наявна у будь-якому судово-експертному дослідженні. Однак форми комплексування є різними, що пов'язано із такими чинниками: взаємозв'язком і взаємодією знань різних за предметом дослідження та типом наук; виникненням на стику різних галузей знань «пограничних» дисциплін, які є фундаментом виокремлення експертних спеціальностей, заснованих на базі інтеграції спеціальних знань; призначенням комплексів судових експертиз, проваджуваних за однією справою в межах предмета доказування; комплексними дослідженнями з однієї галузі знань у межах однієї експертизи; проведенням комплексних судових експертиз.

За результатами анкетування, проведеного в ході наукового дослідження, встановлено, що 78 % респондентів указали як основну форму комплексування при проведенні експертних досліджень – комплексну судову експертизу; 12 % – призначення комплексу судових експертиз за однією справою (провадженням); 7 % – комплексні дослідження з однієї галузі знань у межах однієї експертизи; 3 % – експертні спеціальності, які засновані на базі інтеграції різних спеціальних знань (транспортно-трасологічні дослідження тощо).

Доведено, що під час виокремлення форм комплексування в судовій експертизі необхідно виходити з аналізу предмета, завдань, об'єктів, суб'єктів і методик комплексних досліджень, оскільки інтеграційні процеси реалізуються в розвитку судової експертизи саме за цими категоріями, які тісно взаємопов'язані між собою та є елементами системи комплексних

експертних досліджень.

У підрозділі 1.2. «Системний підхід до використання спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень» розглянуто засади застосування системного підходу до інтеграції спеціальних знань. Оскільки формування наукових засад, за якими виокремлюються головні принципи проведення комплексних судово-експертних досліджень, має будуватися на використанні системного підходу, то автором роботи вказано на необхідність застосування основних принципів системності, що становлять його основу. Важливим вбачається й вивчення питань систематики судової експертизи. Крім того, автор обґрунтовує умовивід про те, що оскільки судова експертиза зародилася у надрах криміналістики, то особливості систематики судової експертизи не можна розглядати без аналізу криміналістичної систематики та її зв'язку із системою судової експертизи.

Основне значення системного підходу полягає у створенні передумов для систематизації наукових знань про ті або інші закономірності, що складають предмет теоретичних основ судової експертизи, які формуються, по-перше, шляхом узагальнення результатів усіх попередніх наукових досліджень, а, по-друге, виводять судову експертизу на якісно новий, більш високий рівень.

На підставі проведеного історичного аналізу застосування системного підходу до наукового пізнання взагалі, та систематики криміналістики зокрема, розглянуто питання співвідношення криміналістичної систематики із систематикою судової експертизи з точки зору їх взаємозв'язку. Система спеціальних знань може бути подана структурною сукупністю загальних теоретичних положень судової експертизи та розробленими на їх основі відповідними теоретичними положеннями окремих класів, родів, видів і підвидів судової експертизи. Крім того, судова експертиза як система спеціальних знань, оперує поняттями та категоріями, які, з одного боку, тісно пов'язані із системою понять і категорій криміналістики, оскільки зародилися в її надрах (маємо на увазі співвідношення понятійного апарату підрозділів криміналістичної техніки з тезаурусом відповідного класу криміналістичних експертиз). З другого боку – спеціальні знання пов'язані з поняттями та категоріями інших юридичних наук, бо судова експертиза призначається та проводиться виключно в порядку, передбаченому чинним законодавством України у різних видах судочинства. Крім того, спеціальні знання утворюються та розвиваються на базі системи понять та категорій так званих «материнських» наук відповідних класів, родів, видів, підвидів судових експертиз (наприклад, біологія – «материнська» наука судової біологічної експертизи, медицина – судово-медичної експертизи; економіка – судово-економічної експертизи, військова справа – воєнної експертизи тощо). Нарешті, якщо криміналістичні наукові знання можна подати як систему методик і рекомендацій із розкриття та розслідування злочинів, то спеціальні знання можуть розглядатися як система методик експертного дослідження.

На підставі застосування системного підходу, розроблено структуру системи комплексних судово-експертних досліджень, основу якої складають зв'язки між її елементами.

Підрозділ 1.3. «Вплив інтеграційних процесів у судовій експертизі на розроблення її класифікацій» присвячено питанням класифікації саме комплексних судово-експертних досліджень, оскільки у спеціальній літературі дані питання фактично не розглядалися. Запропоновано будувати класифікацію комплексних судово-експертних досліджень за правилами розподілу поняття та із урахуванням узагальнення експертної практики з найбільш поширених категорій комплексних досліджень. Класифікація формувалася в три етапи: вибір множини її об'єктів; визначення головних відмінних ознак та вироблення алгоритму виділення об'єктів класифікації. Обгрунтовано, що інтеграція спеціальних знань відбувається через їх комплексування та тісно пов'язана із процесами диференціації спеціальних знань, яка сприяє розвитку окремих експертних спеціальностей. Проведено аналіз класифікацій судової експертизи, розроблених іншими авторами, здійснено їх критичний аналіз.

Якщо проаналізувати підстави, за якими виокремлюються складові елементи класифікацій відповідно до часу їх розроблення, то можна побачити, що кількість одиниць у структурних їх елементах постійно зростає, тобто з плином часу з'являються все нові й нові види експертних досліджень. Причому протягом останніх десятиліть спостерігається така тенденція: нові види судових експертиз часто зароджуються на базі інтеграції різних галузей спеціальних знань.

Головну роль у побудові та використанні будь-яких класифікацій, у тому числі й у судовій експертизі, відіграють принципи класифікації, саме тому, виокремлено основні принципи, за якими вироблялася класифікація комплексних судово-експертних досліджень. Перша група принципів, що має назву наукові, пов'язана із загальними принципами науки, зокрема, об'єктивністю. Мета інтеграції не може бути пов'язана із суб'єктивними факторами, а саме: не мають права на існування інтеграційні одиниці в класифікаціях судової експертизи у зв'язку із суб'єктивно зумовленими «модними» чи популістськими тенденціями, не підтвердженими результатами глибоких наукових досліджень. Принцип історизму є загальнометодологічним, застосовуваним у всіх галузях науки. Цей принцип не слід змішувати з історичним методом пізнання – більш широким поняттям, у якому відбиваються й певні погляди на досліджувані процеси та явища, і певні методи їх пізнання. Принцип системності дозволяє розглядати систему комплексних судово-експертних досліджень через систему понять, що створюють понятійний апарат судової експертизи. Друга група принципів побудови класифікації на базі інтеграції знань стосується правил розподілу обсягу поняття. Принцип зв'язку є також одним із головних у комплексних дослідженнях. Він є невід'ємною частиною будь-якого системного дослідження й означає, що елементами однієї класифікаційної системи можуть бути тільки пов'язані певним чином поняття. Судово-експертну класифікацію слід визначити як інтеграційну систему, що

становить цілісне утворення, кожен рівень елементів якого знаходиться в нерозривних, взаємозумовлених зв'язках між собою.

З урахуванням виокремлених принципів побудови класифікації комплексних судово-експертних досліджень надано критичний аналіз класифікації судових експертиз, зафіксованій у Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, та надано конкретні пропозиції щодо удосконалення певних складових вказаного Переліку.

Найскладнішим під час розроблення класифікацій судових експертиз є створення субпідрядної системи комплексних експертиз. Ця складність пов'язана із тим, що інтеграційним є не тільки об'єкт комплексної експертизи, а й її предмет, завдання, суб'єкт та сукупність методів (тобто спеціальні знання), що застосовуються для вирішення завдань комплексної експертизи шляхом їх комплексування. Без інтеграції спеціальних знань виконання комплексної експертизи, а отже й пізнання об'єкта, стає неможливим. Саме тому слід мати на увазі, що не тільки комплексний об'єкт визначає підстави для класифікування комплексних судово-експертних досліджень, а й суб'єкт – тобто розподіл першого рівня має відбуватися на підставі виокремлення того суб'єкта (судового експерта), якому належить провідна роль у вирішенні завдань комплексних судово-експертних досліджень.

За зазначеними підставами уперше розроблена багаторівнева класифікація комплексних судових експертиз, що проводяться як із залученням фахівців одного відомства, так і міжвідомчих. Розподіл комплексних судових експертиз здійснено без урахування такої категорії, як клас, оскільки сам характер комплексних досліджень не дозволяє застосовувати цей рівень. Розроблена класифікація позитивно позначиться на розвитку теоретичних основ судової експертизи та, як наслідок, – на практиці проведення тих або інших видів комплексних експертиз і сприятиме формуванню методичної бази комплексних судово-експертних досліджень.

Розділ 2 «Предмет, завдання та об'єкти комплексних судово-експертних досліджень», який складається з трьох підрозділів, присвячено розгляду основоположних понять комплексних судово-експертних досліджень – їх предмету, завданням та об'єктам.

У підрозділі 2.1 *«Сутність міжгалузевго предмета комплексних судово-експертних досліджень»* доведено, що взаємодія спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень визначається за їх предметом, який тісно пов'язаний із завданнями, що ставляться перед експертом. Інтеграція за предметом комплексних експертних досліджень виявляється у досягненні максимально ефективних результатів через застосування єдиного підходу до розуміння обізнаною особою процесів та явищ різноманітної природи, які мали місце у минулому і стосовно яких судовим експертом вирішуються питання з точки зору відповідних

спеціальних знань. Саме тому, в роботі приділено увагу аналізу предмета інтеграції спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень.

За результатами анкетування судових експертів, здійсненого в ході дослідження, встановлено, що тільки 4 % респондентів висловилися на користь необхідності розроблення базових судових наук за всіма напрямками експертних досліджень, 44 % – на користь необхідності розроблення базових судових наук за окремими напрямками; 37 % – не вбачають у цьому необхідності взагалі, 15 % – не змогли висловити свою точку зору. Результати анкетування свідчать про те, що формування предметних судових наук за всіма напрямками судово-експертних досліджень не отримало визнання більшості науковців і практиків у галузі судової експертизи. Однак на рівні комплексних судово-експертних досліджень сформувалися окремі предметні судово-експертні галузі знань і методики відповідних видів судових експертиз, які отримали свою науково обґрунтовану методологічну базу, наприклад, комплексні судові ґрунтознавчо-трасологічні, біотрасологічні, медико-криміналістичні, медико-інженерно-транспортні дослідження тощо.

Визначення сутності комплексних досліджень у судовій експертизі за предметом інтеграції знань треба розцінювати як позитивний чинник підвищення ефективності пізнання експертом матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів досудового розслідування, суду, виконавчого провадження тощо.

Цей умовивід підтверджується результатами емпіричних досліджень. Шляхом здійсненого під час проведення дослідження анкетування судових експертів встановлено, що 92 % респондентів висловилися на користь необхідності обов'язкового оволодіння будь-яким судовим експертом знаннями в галузі теорії судової експертизи та криміналістики, 7 % – на користь необхідності обов'язкового оволодіння виключно судовим експертом-криміналістом знаннями в галузі теорії судової експертизи та криміналістики, а 1 % – за необхідність досконалого володіння тільки знаннями за тією експертною спеціальністю (спеціальностями), кваліфікацію за якою отримав судовий експерт.

На основі аналізу наукових праць з розвитку поняття предмета судової експертизи та власних досліджень запропоновано таке визначення міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень у судовій експертизі: це фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів матеріальних об'єктів, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (явище, процес), шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи.

У підрозділі 2.2. «Завдання комплексних судово-експертних досліджень» обґрунтовано, що при

вирішенні інтеграційних завдань судової експертизи знання з різних галузей науки, техніки тощо не поглинають одне одного та не формуються в результаті механічного підсумовування, а становлять процес поповнення, взаємокоригування з метою об'єктивізації встановлюваних даних. При цьому спостерігається явище, коли пізнаваний об'єкт постає у всій своїй повноті та багатогранності. Наведене спонукало автора провести аналіз та виробити систему завдань і підзавдань, що вирішуються за результатами комплексних судово-експертних досліджень.

Умовно комплексні експертизи, що виконуються комісією експертів, за підходами до формулювання інтеграційного висновку можна розподілити за двома основними типами: 1) відповідь на поставлене питання формулюється у вигляді спільного висновку двома чи більше експертами різних галузей знань (різних напрямів однієї галузі знань) за сукупністю (підсумовуванням) результатів проведених кожним із них досліджень, виходячи із сумісного їх оцінювання; 2) відповідь на поставлене питання формулюється у вигляді спільного висновку двома чи більше експертами на підставі основного дослідження експерта – фахівця в певній галузі знань, з урахуванням результатів допоміжного дослідження (досліджень) експерта (експертів) в іншій галузі знань (інших напрямів однієї галузі знань) за результатами проведених кожним із них досліджень, виходячи із сумісного їх оцінювання.

Запропоновано розподіл завдань судової експертизи за цільовою функцією на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні. Ідентифікаційні завдання комплексних судово-експертних досліджень спрямовані на ототожнення інтеграційного об'єкта за його відображеннями – слідами, або встановлення спільної родової (групової) належності порівнюваних об'єктів. Діагностичні завдання комплексних судово-експертних досліджень вирішуються з метою встановлення властивостей та стану інтеграційного об'єкта, віднесення його для певної категорії об'єктів, явищ та процесів. Ситуаційні завдання спрямовані на встановлення елементів певної ситуації або ситуації в цілому шляхом інтеграції спеціальних знань.

Розглянуто дискусійні питання щодо протистояння концепції експертного пізнання, заснованої на дослідженні зв'язків взаємодії, яка обґрунтовує з позицій системного підходу принципи оптимізації експертних завдань і шляхи їх вирішення, та формально-логічної концепції розв'язання експертних завдань (зокрема, ідентифікаційних), що відкидає правомірність їх оптимізації за рахунок інтегрування вихідної інформації, відображеної в різних слідах. Висловлено підтримку концепції оптимізації умов вирішення експертних завдань, яка полягає в збільшенні обсягу отримуваної інформації, що міститься в слідах взаємодії, розглядуваних як інтеграційний об'єкт, оскільки по-перше, слід відображає не тільки окрему властивість конкретної ділянки об'єкта, а й багато взаємопов'язаних властивостей об'єкта контактування, а також механізм слідоутворення; по-друге, сам шуканий об'єкт – це не сума властивостей ізольованих ділянок, що відобразилися в слідах, а цілісна, багатоякісна система різноманітних

«інформаційних» полів, як власних, так і сприйнятих при взаємодії з матеріальним середовищем. Під час опитування судових експертів, проведеного в ході дисертаційного дослідження, були надані такі відповіді на запитання щодо експертизи фактів та обставин контактної взаємодії: на підтримку оптимізації вирішення експертних завдань висловилися 57 % респондентів; 22 % – висловили думку про те, що множина (сукупність) співпадаючих родових і групових ознак не може свідчити про індивідуальність; 21 % – не визначилися з відповіддю або взагалі наполягали на необхідності надання окремих висновків в межах компетенції різних судових експертів. Відповідь останньої категорії респондентів свідчить про те, що їм не зрозуміла сутність завдань комплексних судово-експертних досліджень.

При проведенні комплексних досліджень об'єктів судової експертизи будь-які вирішувані завдання за ступенем спільності мають інтеграційний характер, тобто є інтеграційними. При вирішенні завдань комплексних судово-експертних досліджень важливо розуміти, що сама їх сутність пов'язана із дослідженням інтеграційного об'єкта, тобто такого, для вивчення якого необхідно вирішити низку підзавдань і застосувати комплекс спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо через використання методів різних наук.

Комплекс спеціальних знань, використовуваних під час вирішення завдань комплексних судово-експертних досліджень, не має стосуватися юридичних (правових) наук. Тобто завдання, які ставляться перед судовими експертами, не можуть виходити за межі їх спеціальних знань та бути спрямованими на вирішення питань, пов'язаних зі встановленням фактів порушень норм законодавства, винуватих осіб, правових сторін складу злочину чи іншого правопорушення. На користь неприпустимості проведення правових судових експертиз свідчать норми законодавства України, а також результати проведеного анкетування судових експертів: лише 3 % респондентів висловилися на користь вирішення судовим експертом правових питань, а 97 % вважають їх неприпустимими.

У підрозділі 2.3 «Об'єкти інтеграції спеціальних знань комплексних судово-експертних досліджень» проведено аналіз поняття об'єктів експертного дослідження, до яких, відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», віднесено явища та процеси, та аргументовано доведено певну хибність даної норми, оскільки безпосередньо саме явище чи процес, пов'язані з подією злочину, судовий експерт не досліджує – у переважній більшості вони вже відбулися в минулому. Акцентовано увагу на тому, що судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації, яка відобразилася у цих носіях. На підставі проведеного аналізу запропоновано у ст.1 Закону України «Про судову експертизу» та, відповідно, у частину 1 ст. 69 КПК внести відповідні зміни.

Сформульовано авторське визначення інтеграційного об'єкта судової експертизи: системне цілісне матеріальне (матеріалізоване) утворення, поєднане спільним предметом дослідження його

різних сторін (властивостей), з метою вирішення завдання, що потребує застосування спеціальних знань в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо. Найбільш повно дане визначення інтеграційного об'єкта відповідає дефініції об'єкта комплексної експертизи, практика проведення якої постійно зростає.

Шляхом анкетування судових експертів встановлено, що 78 % респондентів підтримують тезу про те, що явища та процеси не є об'єктами судової експертизи, а входять до кола фактичних даних і обставин справи щодо цих явищ і процесів, які має встановити судовий експерт у межах предмета судово-експертного дослідження. Водночас 19 % з опитуваних відносять явища та процеси до об'єктів дослідження, а 3 % не визначилися із відповіддю.

На основі розроблених іншими авторами диференціацій, із урахуванням гносеологічних, інформаційних, практичних, процесуальних аспектів, запропоновано класифікацію об'єктів комплексної судової експертизи контактної взаємодії.

Під час організації комплексної судової експертизи в її межах законодавчо обумовленою та реальною стає й реалізація права експерта на ініціативу (ст. 69 КПК України). Так, при вирішенні питання про виконання підпису в електрофотографічній копії документа тією чи іншою особою виникає проблема встановлення факту монтажу. При організації проведення комплексної експертизи за експертною ініціативою може бути вирішеним питання щодо наявності або відсутності ознак монтажу документа (механічного або електронного), що є неможливим при проведенні окремої почеркознавчої експертизи. Адже відповідно до чинного законодавства експерт може розширити коло вирішуваних питань тільки в межах «своїх» спеціальних знань. Тобто експерт-почеркознавець не має права на розширення кола питань для експертів у галузі технічного дослідження документів. У разі ж організації комплексного криміналістичного почеркознавчого та технічного дослідження документів експерт з технічного дослідження документів зможе розширити коло вирішуваних питань і провести дослідження щодо наявності чи відсутності ознак монтажу.

Розділ 3 «Методологічне підґрунтя комплексних судово-експертних досліджень» складається із трьох підрозділів, у яких доведено, що саме теоретичні положення судової експертизи та інтеграція методів різних наук є основою їх методології.

У підрозділі 3.1. «Інтеграція методів різних наук як основа методології комплексних судово-експертних досліджень» розглянуто поняття методу, як важливу складову структури методології, її концепції, хоча розроблення провідних принципів і прийомів, послідовність їх використання диктується передусім концептуальними засадами. Метод здебільшого являє собою сукупність прийомів, способів, які найчастіше використовуються в певній послідовності. Методика, з одного боку, є частиною методу, конкретним застосуванням системи принципів і прийомів для судово-експертного дослідження, а з другого – сукупністю методів, прийомів і засобів вирішення

експертного завдання.

Опитуванням судових експертів щодо диференціації методів судової експертизи встановлено, що на сьогодні відсутня загальна, прийнятна для більшості опитуваних, думка з цього питання: 37 % розподіляє методи на 3 категорії (загальні (загальнонаукові), окремі та спеціальні); 30 % на дві категорії (загальні (загальнонаукові) та спеціальні), а 33 % або наводять власні дрібні диференціації, які відрізняються від зазначених, або взагалі надають відповіді, які не є прийнятними: спостерігається змішування поняття стадії та методу експертного дослідження, прийому (способу) з методом дослідження.

Важливим, з точки зору інтеграції методів інших наук у судову експертизу, є визначення методики судової експертизи як системи методів, прийомів і технічних засобів, призначених для вивчення специфічних об'єктів експертизи та встановлення фактичних даних, які належать до предмета окремого класу, роду, виду, підвиду судової експертизи. Система методів передбачає цілеспрямованість і впорядкованість їх використання. При цьому будь-яка методика експертизи – це комплекс методів, застосовуваних у певній послідовності (за етапами дослідження, послідовністю розв'язання підзавдань експертизи тощо). Отже, методика судової експертизи за своєю суттю є реалізацією інтеграції методів різних галузей науки, техніки тощо для цілей судочинства.

Актуальним є питання обліку методик судово-експертних досліджень. В Україні це питання законодавчо закріплено ст. 9 Закону України «Про судову експертизу», якою встановлено, що методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Реєстрація методик проводиться Мін'юстом, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз і визначає організаційні та методологічні принципи його ведення. Методики проведення комплексних експертиз за пропозиціями автора роботи виділені в окрему групу, оскільки вони містять сукупність прийомів, способів і методів дослідження з різних експертних спеціальностей (різних спеціальних знань).

У підрозділі 3.2 «Теоретичні положення судової експертизи – основа формування методології комплексних судово-експертних досліджень» акцентовано увагу на тій обставині, що сучасна методологія судової експертизи, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає новий погляд на розуміння явищ, що відбуваються в судовій експертизі, їх сутності, колишнього й прогнозованого майбутнього. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії судової експертизи та удосконаленню її практики

На попередніх етапах розвитку судової експертизи (особливо в другій половині минулого століття) спостерігалися переваги диференційних підходів до формування класів, родів, видів і підвидів судової експертизи, їх наукових основ, що було пов'язано із вузькою спеціалізацією

фахівців та утворенням вузькоспеціалізованих дисциплін і підрозділів. У той період переваги отримували аналітичні підходи до пізнання. Слід зазначити, що свого часу це позитивно відобразилося на розвитку судової експертизи та виявилось в поглибленні окремих судово-експертних дисциплін. Однак на певній стадії диференціації судової експертизи ці процеси стали заважати її розвиткові. Насправді аналітична стадія лише тоді успішно реалізується в процесі пізнання, коли результати аналізу синтезуються, що проводиться на підставі узагальнення всіх отриманих даних. Саме тому сучасний рівень судової експертизи має яскраво виражені міждисциплінарні тенденції та дозволяє вироблення на їх основі нових знань про досліджуваний об'єкт, що отримуються за допомогою новітніх методів. Безумовно, у жодному разі не йдеться про призупинення процесів поглиблення спеціалізації в різних напрямках наукового пошуку, однак, разом із тим відбувається об'єднання можливостей накопичених знань різних наук.

У підрозділі 3.3 «Проблеми формування структури та змісту методик комплексного судово-експертного дослідження» акцентовано увагу на тому, що вирішення актуальних проблем методології нерозривно пов'язане з аналізом проблем формування структури та змісту методик комплексного судово-експертного дослідження. Запропоновано шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, а саме, уперше розроблено теоретичні та загальнометодичні положення за більш як 44-ма видами комплексних судово-експертних досліджень, які впроваджені в експертну практику. Доведено, що методика комплексного судово-експертного дослідження є, з одного боку, частиною методу, конкретним застосуванням системи принципів і прийомів для судово-експертного дослідження, а з другого – сукупністю методів, прийомів і засобів вирішення експертного завдання.

Запропоновано власне визначення методики судово-експертного дослідження – це результат науково-технічної діяльності, викладений у вигляді нормативного документа, що містить у своєму складі інформацію про предмет, завдання дослідження, типові питання, що ставляться на вирішення судовому експерту (експертам), інформацію про об'єкти дослідження, вимоги до суб'єкта судової експертизи, технічні умови проведення досліджень щодо вибору методів (стандартизованих і нестандартизованих), оцінювання їх придатності й невизначеності вимірювань, устаткування, простежуваність вимірювання, вихідні еталони та зразкові речовини, процедури відбирання експериментальних зразків, алгоритм послідовних дій судового експерта з метою виконання певного експертного завдання, оцінювання отриманих результатів тощо. Крім цих обов'язкових складових, методика експертного дослідження може містити й інші, наприклад, рекомендації щодо оформлення ходу та результатів судово-експертного дослідження висновком експерта (експертів), підготовки матеріалів для проведення досліджень або рекомендації з оцінювання отриманих результатів слідчим (судом) тощо. За результатами проведених наукових досліджень, узагальнення експертної практики та з урахуванням викладених пропозицій щодо

структури та змісту методики, розроблено загальнометодичні положення за окремими видами комплексних судових експертиз, наведені у додатку до дисертації.

Доведено, що важливим під час розроблення методик комплексного дослідження матеріальних слідів-відображень є правильне розуміння змісту поняття сліду. У цьому аспекті необхідне осмислення його знакової властивості. Очевидно, що слід має властивість виступати як знак, що вказує на об'єкт, процес або явище, яке його створило. Це означає, що слід є джерелом знакового (семіотичного) відображення. Зосереджено увагу на тому, що під час комплексного експертного дослідження матеріальних слідів-відображень існує три типи зв'язків і відносин, які характеризують властивості й інформаційну природу слідів, та мають бути дослідженими для успішного вирішення поставленого завдання.

Доведено, що в інформаційному аспекті комплексна судова експертиза за своїм змістом являє собою процес взаємодії вихідної інформації та спеціальних знань, у результаті чого виникає інформаційне збільшення. Під час комплексного судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень використовуються субстанціональна (про субстрат) і морфологічна (про зовнішньоморфологічні ознаки) слідова інформація, при цьому сліди-відображення можуть використовуватися як джерела не тільки субстанціональної інформації, а й морфологічної. У свою чергу сліди-відбитки можуть слугувати джерелами не тільки морфологічної інформації, а й субстанціональної. Взаємне контактування реалізується на основі обміну-передачі речовини, енергії та інформації.

Розділ 4 «Процесуальні й організаційні засади залучення судового експерта до проведення комплексних судово-експертних досліджень» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Процесуальні проблеми призначення та проведення комплексних судових експертиз» розглянуто проблеми нормативно-правового регулювання питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, надано пропозиції із вдосконалення законодавства з метою їх вирішення. Конкретні пропозиції щодо порядку призначення та організації проведення комісією судових експертів комплексних судових експертиз наведені у додатку до дисертаційної роботи.

На підставі аналізу процесуального законодавства зарубіжних країн встановлено, що норми, які стосуються комплексних судово-експертних досліджень, або явно недостатні чи відсутні, або містять не зовсім чіткі правила. Із врахуванням результатів аналізу запропоновані шляхи вирішення проблем.

Запропоноване таке визначення комплексної експертизи: «У випадку, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, або різних напрямів однієї галузі знань, призначається комплексна судова експертиза, що може бути доручена як комісії експертів, так і одному експерту, який володіє знаннями з різних галузей,

необхідними для вирішення інтеграційного завдання. Комісія експертів проводить дослідження виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, та формулює загальний висновок. Висновок підписується всіма експертами.

Якщо експерти не дійшли згоди при формулюванні спільного висновку, комісією складається один висновок комплексної експертизи. У синтезуючій частині висновку мають бути наведені результати досліджень кожного з експертів і викладені причини розбіжностей думок членів комісії в оцінюванні результатів для формулювання спільного висновку; кожний експерт зобов'язаний обґрунтувати причини своєї незгоди з думкою інших членів комісії. У висновку з питання, що потребує спільного вирішення, членами комісії має бути повідомлено про неможливість його вирішення. Крім того, експерти формулюють окремі проміжні висновки за результатами проведених ними досліджень».

На підставі проведених узагальнень наглядових проваджень 948 комплексних судово-експертних досліджень встановлено відсотковий розподіл між підрозділами та виявлено напрями, за якими комплексування знань отримало найбільшу кількість. Проведене узагальнення експертної практики з комплексних судово-експертних досліджень дозволяє акцентувати увагу на двох основних проблемах. По-перше, вони стосуються органів (осіб), що залучають судових експертів. Зокрема, надто великий відсоток досліджень не призначався як комплексні судові експертизи. Це свідчить про те, що в зазначених суб'єктів призначення відсутнє розуміння сутності комплексної судової експертизи. По-друге, існують проблеми організації проведення комплексних судових експертиз безпосередньо в судово-експертних установах, що пов'язано із наданням окремих висновків, коли отримані результати необхідно інтегрувати, відсутністю синтезуючої частини, а також, найголовніше – великим відсотком висновків, якими констатується факт неможливості вирішити питання комплексної судової експертизи.

Аналіз результатів анкетування судових експертів та узагальнення експертної практики показує, що вкрай необхідним є удосконалення законодавства щодо комплексної судової експертизи, розроблення її методичної бази, а також розроблення міжвідомчого підзаконного нормативно-правового акту, який би передбачав порядок призначення й проведення комплексних судових експертиз (на кшталт відповідної інструкції). У додатку до дисертаційної роботи наведені пропозиції з питань призначення й проведення комплексних судових експертиз, які можуть бути використані для створення відповідної інструкції, котру застосовуватимуть як інструментарій судові експерти, які беруть участь у виконанні комплексних досліджень у складі комісії.

У підрозділі 4.2 «Характеристика суб'єктів комплексних судово-експертних досліджень» розглянуто поняття та вимоги до суб'єктів судово-експертної діяльності.

Доведено, що до суб'єктів судово-експертної діяльності, крім експерта, належать експертні установи (їх керівники), підрозділи органів державної влади, які здійснюють управління судово-

експертним забезпеченням правосуддя, особи (органи), що призначили експертизу, та учасники процесу, статус яких у тій чи іншій формі пов'язаний із призначенням, проведенням і оцінюванням судової експертизи.

Акцентується увага на тому, що при виконанні комплексної судової експертизи, як правило, дослідження проводять двоє чи більше фахівців у різних галузях знань і в такому разі одноосібно не можна дійти повного та об'єктивного висновку з поставленого інтеграційного завдання. Тобто саме комплексно комісією експертів формулюється загальний висновок, нерозривними елементами якого є взаємопов'язані та взаємозалежні один від одного умовиводи окремих експертів – фахівців у різних галузях знань. Розроблені наукові положення стосовно оцінювання експертами результатів інтеграційних досліджень в аспекті суб'єктного підходу щодо ступеня участі кожного із членів експертної комісії у формулюванні висновків.

Наведено критику висловлених іншими авторами положень стосовно вмінь судового експерта, зокрема «вміння» зберігати державну таємницю, що є його обов'язком, передбаченим чинним законодавством, і не залежно від того, виробила чи не виробила особа, яка виконує функції судового експерта, таке «вміння», – обов'язок треба виконувати.

Виокремлено професійні та морально-етичні вимоги, специфічні саме для судових експертів при виконанні комплексних судово-експертних досліджень. Враховуючи ту обставину, що важливе значення для успішної роботи судового експерта, як суб'єкта судової експертизи, має запобігання неправомірного впливу на нього, запропоновано внести відповідні зміни до ст. 386 КК України, виключивши з неї судового експерта, як суб'єкта злочинних посягань, та доповнити КК України окремою новою статтею 386¹ щодо відповідальності за протиправний вплив на судового експерта з метою запобігання непередбачених законом контактів як із стороною обвинувачення, так і зі стороною захисту чи іншими особами.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, яка полягала у тому, щоб на підґрунті аналізу наукових праць з питань кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи, вітчизняного й зарубіжного законодавства, узагальнень експертної практики, анкетування та власного досвіду в сфері судово-експертної діяльності поглибити наукові знання про природу комплексних судово-експертних досліджень, особливості впливу інтеграційних процесів, що відбуваються у судовій експертизі на розроблення їх теоретичних, методологічних, організаційно-правових засад, розкрити сутність, тенденції, організаційно-правові форми здійснення таких досліджень тощо задля розробки обґрунтованих рекомендацій щодо

удосконалення теоретичної, методологічної, організаційної та законодавчої їх бази.

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основними з яких є такі.

1. За результатами аналізу сутності, тенденцій та проблем інтеграційних процесів у судовій експертизі встановлено, що під час комплексних судово-експертних досліджень інтеграція знань відбувається через взаємодію різних наук та їх методів, завдяки якій виникають нові експертні спеціальності. У свою чергу, поява нових спеціальностей потребує розроблення новітніх методик комплексних судово-експертних досліджень.

2. Наведено авторську характеристику процесів комплексювання у судовій експертизі. Зокрема доведено, що поняття комплексної експертизи носить, передусім, процесуальний характер, хоча сама дефініція у процесуальному законодавстві України передбачена далеко не в усіх видах судочинства. Поняття комплексу експертиз має відношення до тактики та методики розслідування різних видів злочинів. Пропозиції щодо комплексів експертиз, які призначаються за тією чи іншою категорією злочинів, мають розроблюватися під час проведення наукових досліджень у галузі криміналістики з питань методики та тактики розслідування певних видів злочинів з метою підвищення ефективності виявлення, розслідування та розкриття протиправних діянь залежно від їх складу та криміналістичної характеристики. Щодо поняття комплексу досліджень у межах однієї експертизи, то цей комплекс завжди присутній у будь-якому експертному дослідженні, що проводиться як у формі комплексної експертизи, так і однорідної.

3. На підставі застосування системного підходу вперше запропоновано класифікацію комплексних судово-експертних досліджень. Під час розроблення класифікації враховувався не тільки інтеграційний об'єкт, а й суб'єкт комплексного дослідження – судовий експерт, якому належить провідна роль у вирішенні поставленого інтеграційного завдання.

4. Надано характеристику механізмів інтеграції методів різних наук та їх впливу на методологію комплексних судово-експертних досліджень; уточнено зміст теоретичних положень судової експертизи, як основи їх методології. Сформульовано авторський висновок про те, що використовуваний на початку становлення теоретичних основ судової експертизи термін «експертознавство» не відображає його сутності, оскільки сприймається як наука про експерта, а не про судову експертизу; наголошено, що пропозиції щодо окремих предметних судових наук так і не отримали в подальшому свого розвитку – на сьогодні науковцям не вдалося виокремити такі науки, як судова фізика, судова біологія, судова пожежотехніка тощо. У той же час, інтеграція спеціальних знань дозволила сформувати окремі предметні судово-експертні галузі і методики відповідних видів комплексних судових експертиз.

5. Акцентовано увагу на перевагах здійснюваної під час проведення комплексних експертних досліджень інтеграції за міжгалузевим предметом дослідження, що дозволяє досягти найбільшої

ефективності у вирішенні завдань шляхом застосування єдиного підходу до розуміння різних сторін процесів і явищ різноманітної природи, для встановлення яких використовуються знання у різних галузях науки і техніки . На підставі цього запропоновано авторське визначення міжгалузевого предмета комплексних досліджень у судовій експертизі.

6. Сформульовано авторський підхід до дискусійного питання щодо правової експертизи: застосування комплексу спеціальних знань не має включати юридичні знання та не може бути спрямованим на вирішення правових питань.

7. Запропоновано внести зміни до Закону України «Про судову експертизу», КПК та КК України. Необхідність внесення змін пов'язана з прогалинами законодавства в аспекті змішування змісту понять предмета та об'єкта експертного дослідження, а також необхідності введення в кримінальний процес окремої статті щодо комплексної судової експертизи та виокремлення у кримінальному законодавстві норми щодо відповідальності за незаконний вплив на судового експерта з боку сторони обвинувачення, захисту та інших осіб.

8. Сформульовано авторське визначення інтеграційного об'єкта судової експертизи, яке надає уявлення про інтеграційні зв'язки його різних сторін, що досліджуються за допомогою різноманітних спеціальних знань та найбільш повно відображає зміст поняття об'єкта комплексної судової експертизи.

9. Уперше запропоновано власне визначення методики судово-експертного дослідження . Наголошено, що методика, як нормативний документ, окрім викладення алгоритму вирішення експертного завдання, має містити у своїй структурі необхідну інформацію щодо предмета, завдань дослідження, орієнтовного переліку питань, що вирішуються, об'єктів, які необхідно дослідити, суб'єктів судової експертизи, а також технічних умов і методів проведення досліджень та рекомендації з експертної оцінки отриманих результатів тощо. Зміст методики не обмежується вказаними компонентами, у ній можуть бути викладені рекомендації щодо оформлення ходу та результатів судово-експертного дослідження висновком експерта (експертів), підготовки матеріалів для проведення досліджень або рекомендації з оцінювання отриманих результатів слідчим (судом) тощо.

10. Висловлено авторську позицію, згідно з якою теоретична основа комплексних судово-експертних досліджень базується на завданнях діагностичного, ідентифікаційного та ситуаційного характеру, в основі яких постають відповідні окремі теорії (криміналістичної ідентифікації, криміналістичної діагностики, криміналістичної ситуалогії), що виникли в криміналістиці та екстраполювалися у галузь судової експертизи. Це сприяє формуванню наукових дисциплін «пограничного» типу, взаємопроникненню ідей і уявлень з різних галузей науки та техніки, універсалізації засобів мови тощо.

11. Обґрунтована власна думка щодо дискусійного питання про підстави віднесення до класу

криміналістичних – експертиз матеріалів, речовин та виробів, яка зводиться до такого: з точки зору теорії судової експертизи виправданим є підхід, згідно з яким надається криміналістичне значення таким дослідженням, у той же час, потребує вирішення питання щодо зняття обмежень, закріплених у Законі України «Про судову експертизу», щодо виконання криміналістичних експертиз тільки державними спеціалізованими установами. Це питання можливо вирішити після запровадження належної системи обов'язкових вимог до використання стандартизованого криміналістичного обладнання та матеріалів, акредитації криміналістичних лабораторій відповідно до міжнародних стандартів, підготовки кадрів і підвищення кваліфікації судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ.

12. Вперше розроблені загальні методичні підходи до вирішення завдань за 44 видами комплексних судово-експертних досліджень, наведені у додатку до дисертаційної роботи, які впровадженні в експертну практику судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Розроблено пропозиції щодо порядку призначення та організації проведення комісією судових експертів комплексних судових експертиз.

13. Удосконалено систему елементів комплексного судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень, яка в загальному вигляді передбачає дослідження трьох типів зв'язків і відносин: які породжують властивості; які актуалізують властивості; які відображають властивості. Під час вирішення завдань з комплексного дослідження вказаних об'єктів виникає необхідність у вивченні всіх трьох типів зв'язків та відносин.

14. На підставі аналізу процесуального законодавства України та зарубіжних країн виявлено проблеми, які демонструють неповноту, нечіткість або недостатність норм щодо визнання судової експертизи комплексною у разі одночасного застосування різних методик дослідження, оскільки з метою вирішення експертного завдання комплекс методик може бути використаним і з одного напряму певної галузі знань. Є необґрунтованими правила щодо підписання лише частини висновків комплексної судової експертизи, яких дійшов той чи інший експерт, оскільки сама сутність комплексних судово-експертних досліджень полягає у формулюванні загального висновку всіма експертами. Потребують удосконалення норми щодо застосування аналогій із комісійною експертизою у разі розбіжностей думок експертів, оскільки під час проведення комплексної судової експертизи це неможливо, бо вирішується спільне (інтеграційне) завдання, яке судовий експерт не зможе вирішити в межах однієї наукової галузі. Спостерігається змішування компетенції експерта та керівника експертної установи під час організації комплексної судової експертизи, якщо експертиза не призначена як комплексна. Недопустимим є надання експертам функцій з оцінювання отриманих іншими експертами результатів та формулювання загального висновку, адже експерт не має права робити будь-яких узагальнень за іншого – тільки разом члени комісії компетентні оцінити всі отримані результати

та сформулювати загальний висновок з питань, розв'язання яких потребує системного, сукупного знання, інтегрованого з різних галузей науки й техніки.

15. Визначено авторське бачення поняття судово-експертної діяльності, зокрема запропоновано до суб'єктів судово-експертної діяльності, крім судових експертів, які проводять комплексі судово-експертні дослідження, включати експертні установи (їх керівників), підрозділи органів державної влади, які здійснюють управління судово-експертним забезпеченням правосуддя, осіб (органи), що призначають судову експертизу (залучають експерта), та учасників процесу, статус яких у тій чи іншій формі пов'язаний із призначенням, проведенням і оцінюванням судової експертизи. Уперше виокремлено морально-етичні вимоги, специфічні саме для судових експертів при виконанні комплексних судово-експертних досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.

2. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів: монографія. Харків: Гриф, 2004. 176 с.

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Єфремян Е. Б. Судова експертиза контактної взаємодії об'єктів у світлі теорій відображення, інформації та криміналістичної ідентифікації. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2000. № 4(19). С. 164–172.

2. Сімакова-Єфремян Е. Б. Деякі проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання судово-експертної діяльності. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Київ, 2001. Вип. 11. С. 447–451.

3. Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2001. № 1(24). С. 190–197.

4. Сімакова-Єфремян Е. Б. Об'єкти комплексної експертизи контактної взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2003. Вип. 20. С. 100–105.

5. Сімакова-Єфремян Е. Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України. *Право України*. 2004. № 6. С. 99–102.

6. Сімакова-Єфремян Е. Б. Процесуальні та теоретичні проблеми комплексної судової

експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2005. Вип. 5. С. 113–122.

7. Сімакова-Єфремян Е. Б. Вирішення теоретичних та процесуальних проблем комплексних судово-експертних досліджень – важливий чинник удосконалення судово-експертної діяльності. *Право України*. 2006. № 8. С. 78–82.

8. Сімакова-Єфремян Е. Б. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3(46). С. 225–235.

9. Сімакова-Єфремян Э. Б. Интеграция знаний – основной фактор внедрения комплексных подходов в судебную экспертизу. *Теория и практика судебной экспертизы*. М., 2006. № 2(2). С. 183–187.

10. Сімакова-Єфремян Э. Б. Проблемы интеграции методов разных наук в судебную экспертизу. *Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы*. Минск: Право и экономика, 2006. Вып. 1/20. С. 136–142.

11. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб'єкта інтеграції знань при проведенні комплексних судово-експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2006. Вип. 6. С. 108–117.

12. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми розмежування критеріїв формулювання висновку судового експерта та повідомлення про неможливість дачі висновку. *Криміналістичний вісник*. Київ, 2007. № 1(7). С. 36–39.

13. Сімакова-Єфремян Е. Б. Розв'язання проблем правового регулювання судової експертизи – нагальна необхідність сьогодення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2007. Вип. 7. С. 117–123.

14. Цымбал М. Л., Сімакова-Єфремян Э. Б. Связь интеграционных процессов в судебных экспертизах с разработкой их классификации. *Вестник криминалистики*. Москва, 2007. Вып. 3 (23). С. 44–49.

15. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в адміністративному судочинстві України. *Бюлетень МЮУ*. 2008. № 3(77). С. 71–81.

16. Сімакова-Єфремян Э. Б. Усовершенствование школы интеграции специальных знаний в научных разработках Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз имени Заслуженного проф. Н. С. Бокариуса (Украина). *Criminalistics and Forensic Examination: Sciences, Studies, Practice*. Vilnius, 2009. № VI. P. 117–129.

17. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України. *Бюлетень МЮ України*. 2010. № 11. С. 74–83.

18. Сімакова–Єфремян Е. Б. Проблемні питання застосування нового Кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Київ, 2013. Вып. 58, ч. 2. С. 54–59.

19. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2013. Вип. 13. С. 225–232.

20. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2014. Вип. 14. С. 157–166.

21. Сімакова-Єфремян Э. Б. Интеграция специальных знаний как основа разработки новых и изменения (аннулирования) действующих методик экспертных исследований. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2014. № 3. С. 129–135.

22. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2015. Вип. 15. С. 149-156.

23. Сімакова-Єфремян Е. Б. Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 16. Харків, 2016. С. 172–183.

Тези доповідей:

1. Сімакова-Єфремян Е. Б. Про деякі дискусійні питання нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні: матеріали наук.-практ. конф. (Сімферополь, 7–8 верес. 2000 р.)*. Сімферополь, 2000. С. 66–71.

2. Сімакова-Єфремян Э. Б. Актуальные проблемы экспертного исследования факта контактного взаимодействия объектов ДТП. *Актуальные проблемы исследования обстоятельств дорожно-транспортных происшествий: сб. тр. 1-й междунар. конф. (Санкт-Петербург, 5–8 февр. 2001 г.)*. СПб., 2001. С. 133–141.

3. Сімакова-Єфремян Э. Б. Дискуссионные вопросы судебно-экспертного установления контактного взаимодействия объектов. *Новые направления криминалистических исследований в практике судебной экспертизы: тез. науч.-практ. семинара (Киев, 24–25 апр. 2001 г.)*. Киев, 2001. С. 4–9.

4. Сімакова-Єфремян Э. Б. О теоретических и методологических основах производства экспертиз по установлению факта контактного взаимодействия объектов. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 черв. 2002 р.)*. Харків, 2002. Вип. 2. С. 79–82.

5. Сімакова-Єфремян Е. Б. Интеграция специальных знаний – основа проведения комплексных экспертиз контактной взаимодействия объектов. *Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 берез. 2003 р.). Харків, 2003. С. 170–178.

6. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сліди як об'єкти комплексної експертизи контактно-взаємодії. *Актуальні проблеми криміналістики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.). Харків, 2003. С. 267–270.

7. Симакова-Ефремян Э. Б. Дискуссионные вопросы классификации задач судебной экспертизы в аспекте исследований контактного взаимодействия объектов. *Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы*: докл. и сообщ. на междунар. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе» (Нижний Новгород, 6–10 сент. 2004 г.). М.; Н. Новгород, 2004. С. 40–44.

8. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблемні питання призначення та проведення комплексної експертизи у справах про злочини у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 жовт. 2005 р.). Харків, 2006. С. 163–166.

9. Симакова-Ефремян Э. Б. Методологические проблемы комплексных судебно-экспертных исследований в разных формах научно-исследовательской работы. *Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях*: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 14–15 февр. 2007 г.). М., 2007. С. 282–286.

10. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми правового регулювання комплексної судової експертизи потребують розв'язання. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. матеріалів засід. «круглого столу», присвяч. 85-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 11–12 листоп. 2008 р.). Харків, 2008. С. 94–100.

11. Симакова-Ефремян Э. Б. Комплексная судебная экспертиза: организационные и методические проблемы. *Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях*: материалы 2-й Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 24–25 июня 2009 г.). – М.: Проспект, 2009. С. 357–360.

12. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про методи та методики експертних досліджень. Сучасні проблеми розвитку судової експертизи: зб. матеріалів засід. «круглого столу», присвяч. 10-річчю створення Севаст. від. Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Севастополь, 10–11 чевр. 2010 р.). Харків, 2010. С. 31–33.

13. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми комплексної експертизи. *Судебная экспертиза. Современное состояние и перспективы развития*: тезисы докладов. Київ, 2010. С. 45–48.

14. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання удосконалення деяких положень нормативно-правових

актів щодо експертного забезпечення правосуддя України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). Харків, 2013. С. 36–38.

15. Сімакова–Єфремян Е. Б. Сутність комплексних досліджень за міжгалузевим предметом інтеграції знань. *Проблемні питання судової експертизи*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 3–4 жовт. 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013. С. 14–18.

16. Сімакова-Ефремян Э. Б. О возникновении новых экспертных исследований на основе интеграции специальных знаний. *Судебная экспертиза: методологические, правовые и организационные проблемы новых родов (видов) судебных экспертиз*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 15–16 янв. 2014 г.). М., 2014. С. 214–216.

17. Сімакова-Ефремян Э. Б. Проблемы обеспечения единых подходов к разработке методик экспертных исследований и обучению судебных экспертов. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика*: зб. наук. пр. 10-ї (позачерг.) міжнар. наук.-практ. конф. у 2-х т. (м. Ужгород, 2014 р.). Т. 2. Харків, 2014. С. 198–207.

18. Сімакова-Ефремян Э. Б. К вопросу о комплексных судебно-экспертных исследованиях. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы*: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Алматы, 27 октября 2016 г.). Алматы, 2016. С. 377–380.

19. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі України. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики*: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 грудня 2016 р.). Харків, 2016. С. 254–256.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Основи судової експертизи: навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2016. 928 с. Зі змісту: Сімакова-Єфремян Е.Б. Підрозділ 1.2 «Загально-теоретичні положення судової експертизи». С. 24-46.

АНОТАЦІЯ

Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки

України. Харків, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячено розробленню теоретико-правових та методологічних засад комплексних судово-експертних досліджень.

У роботі надається характеристика інтеграційних процесів, що відбуваються у галузі судової експертизи: їх сутності, тенденцій та проблем. На підставі аналізу проблем, запропоновані шляхи їх вирішення.

Окрему увагу приділено застосуванню системного підходу під час проведення комплексних судово-експертних досліджень та на підставі цього розроблено їх класифікацію.

На основі аналізу наукових праць у галузі судової експертизи та власних пошуків запропоновані авторські визначення міжгалузевого предмета комплексних досліджень у судовій експертизі; інтеграційного об'єкта судової експертизи; комплексної судової експертизи; методики комплексного судово-експертного дослідження та відповідні зміни у законодавство України.

Проаналізовані положення щодо взаємодії спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень; система елементів комплексного судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень; загальні методичні підходи до вирішення завдань комплексних судово-експертних досліджень; професійні та морально-етичні вимоги до судових експертів при виконанні комплексних судово-експертних досліджень; поняття та коло суб'єктів судово-експертної діяльності тощо.

Ключові слова: комплексне судово-експертне дослідження, судова експертиза, комплексна судова експертиза, судово-експертна діяльність, судовий експерт, методика судово-експертного дослідження, метод судово-експертного дослідження, предмет експертного дослідження, суб'єкт судово-експертного дослідження, завдання судової експертизи, нормативно-правове регулювання, теорія судової експертизи, методологія судово-експертного дослідження, висновок експерта.

АННОТАЦІЯ

Симакова-Ефремян Э. Б. Теоретико-правовые и методологические основы комплексных судебно-экспертных исследований. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

Диссертационное исследование посвящено разработке теоретико-правовых и методологических основ комплексных судебно-экспертных исследований.

В работе приводится характеристика интеграционных процессов, происходящих в области

судебной экспертизы: их сущности, тенденций и проблем. На основании анализа проблем предложены пути их решения. Особое внимание уделено применению системного подхода при проведении комплексных судебно-экспертных исследований и на основании этого разработана их классификация. При разработке классификации учитывался не только интеграционный объект, но и субъект комплексного исследования – судебный эксперт, которому принадлежит ведущая роль в решении поставленной интеграционной задачи.

На основе анализа научных работ по развитию понятия предмета судебной экспертизы и собственных поисков предложены авторские определения межотраслевого предмета комплексных исследований в судебной экспертизе; интеграционного объекта судебной экспертизы; комплексной судебной экспертизы; методики комплексного судебно-экспертного исследования и соответствующие изменения в законодательство Украины. В частности, предложено внести изменения в Закон Украины «О судебной экспертизе», УПК и УК Украины. Необходимость внесения изменений связана с пробелами законодательства в аспекте смешивания содержания понятий предмета и объекта экспертного исследования, а также необходимости введения в уголовный процесс отдельной статьи по комплексной судебной экспертизе и выделения в уголовном законодательстве нормы об ответственности за незаконное влияние на судебного эксперта как со стороны обвинения, так и стороны защиты, а также других лиц.

Проанализированы и усовершенствованы положения по взаимодействию специальных знаний при проведении комплексных судебно-экспертных исследований; система элементов комплексного судебно-экспертного исследования материальных следов-отображений; общие методические подходы к решению задач комплексных судебно-экспертных исследований; профессиональные и морально-этические требования к судебным экспертам при выполнении комплексных судебно-экспертных исследований; понятие и круг субъектов судебно-экспертной деятельности и др.

Дана авторская характеристика процессов комплексирования в судебной экспертизе. В частности, доказано, что понятие комплексной экспертизы носит, прежде всего, процессуальный характер, хотя сама дефиниция в процессуальном законодательстве Украины предусмотрена далеко не во всех видах судопроизводства. Понятие комплекса экспертиз имеет отношение к тактике и методике расследования различных видов преступлений. Предложения по комплексам экспертиз, назначаемых по той или иной категории преступлений, должны разрабатываться при проведении научных исследований в области криминалистики по вопросам методики и тактики расследования определенных видов преступлений с целью повышения эффективности выявления, расследования и раскрытия противоправных деяний в зависимости от их состава и криминалистической характеристики. Понятие комплекса исследований в пределах одной экспертизы всегда присутствует в любом экспертном исследовании, проводимом как в форме

комплексной экспертизы, так и однородной.

Предложено собственное определение методики судебно-экспертного исследования. Отмечено, что методика, как нормативный документ, кроме изложения алгоритма решения экспертной задачи, должна содержать в своей структуре необходимую информацию относительно предмета, задач исследования, ориентировочного перечня решаемых вопросов, объектов, которые необходимо исследовать, субъектов судебной экспертизы, а также технических условий, методов проведения исследований и рекомендаций по экспертной оценке полученных результатов. Содержание методики не ограничивается указанными компонентами, в ней могут быть изложены рекомендации по оформлению хода и результатов судебно-экспертного исследования заключения эксперта (экспертов), подготовки материалов для проведения исследований или рекомендации по оценке полученных результатов следователем (судом) и др.

Изложена авторская позиция, согласно которой теоретическая основа комплексных судебно-экспертных исследований базируется на задачах диагностического, идентификационного и ситуационного характера, в основе которых находятся соответствующие отдельные теории (криминалистической идентификации, криминалистической диагностики, криминалистической ситуалогии), возникшие в криминалистике и экстраполировавшиеся в отрасль судебной экспертизы. Это способствует формированию научных дисциплин «пограничного» типа, взаимопроникновению идей и представлений из различных областей науки и техники, универсализации средств языка судебной экспертизы.

Разработаны общие методические подходы к решению задач комплексных по 44 видам комплексных судебно-экспертных исследований, приведенные в приложении к диссертационной работе, внедренные в экспертную практику судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Украины. Разработаны предложения о порядке назначения и организации проведения комиссией судебных экспертов комплексных судебных экспертиз.

На основании анализа процессуального законодательства Украины и зарубежных стран выявлены проблемы, которые демонстрируют неполноту, нечеткость или недостаточность норм о комплексной судебной экспертизе, предложены пути усовершенствования законодательства.

Ключевые слова: комплексное судебно-экспертное исследование, судебная экспертиза, комплексная судебная экспертиза, судебно-экспертная деятельность, судебный эксперт, методика судебно-экспертного исследования, метод судебно-экспертного исследования, предмет судебно-экспертного исследования, субъект исследования, задачи судебной экспертизы, нормативно-правовое регулирование, теория судебной экспертизы, методология исследования, заключение эксперта.

SUMMARY

Simakova-Efremian E. B. Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research. – Qualification scientific work as manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Law, specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminalistics, Forensic Sciences, operational and search activity». – Yaroslav Mudryi National Law University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the development of theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research.

The work describes integration processes that take place in the field of forensic examination: their essence, trends and problems. On the basis problems analysis there were suggested the ways to solve them.

Particular attention is paid to the application of a systematic approach in conducting complex forensic research and on the basis of which their classification has been developed.

On the basis of the analysis of scientific works on the development of forensic examination and own searches, author's definitions of the interdisciplinary subject of complex research in the forensic examination; integration object of forensic examination; complex forensic examination; methods of complex forensic research and relevant changes in Ukrainian legislation are proposed.

There are analyzed the provisions concerning the interaction of special knowledge during performing complex forensic researches; system of elements of complex forensic expert research of material traces-imaging's; general methodical approaches to solving problems of complex forensic research; professional and moral-ethical requirements for the forensic experts in the course of complex forensic-expert research; concept and circle of subjects of forensic expert activity, etc.

Key words: complex forensic research, forensic examination, complex forensic examination, forensic expert activity, forensic expert, technique of forensic research; method of forensic expert research, object of forensic expert research, subject of forensic expert research, tasks of forensic examination, legal-law regulation, theory of forensic examination, methodology of forensic expert research, expert's conclusions.

Відповідальний за випуск
канд. юрид. наук, доц. А. Л. Дудніков

Підписано до друку 07.09.17 Формат 60X90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 1,3. Облік. вид. арк. 1.9
Тираж 100 прим. Зам.№ 1833

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77